

О, дъще, не зная към кое зло да погледна -
много са около мен; ако се докосна до някое,
то не ме пуска, а ме привиква оттам отново
някоя друга мъка, наследник на злини, към други злини.
И твоето страдание сега не бих могла да изтрия от ума си,
така че да спра да го оплаквам.
Но ти пак отне твърде много от мъката ми,
защото ми бе известно, че си била благородна в смъртта.
И не е ли странно, че неплодородната земя,
случила на време по воля божия, ражда хубав клас,
а пък хубавата, след като е лишена от нещата, които трябва да получи,
дава лош плод? Докато сред хората винаги
лошият не е нищо друго освен лош,
а пък благородният – благороден, и дори попаднал в нещастие
не погубва природата си, а е винаги добър и полезен?
Родителите ли са от значение или възпитателите?
Все пак има дял в обучението в отличие и
това да бъдеш добре възпитан.
И този урок, ако някой добре го научи,
все пак разпознава позорното, щом е учил с правилата на доброто.

КОМЕНТАР

Откъсът е от трагедията “Хекуба” на Еврипид. Част е от речта на Хекуба непосредствено след оповестяването на смъртта на дъщеря ѝ Поликсена от вестителя Талтибий. Той е описал достойната ѝ смърт и изброил нещата, които всеки грък вършел за подготвянето на погребението ѝ, понеже Поликсена се е проявила като сърцата и доблестна девойка. Пасажът е написан в шестостъпен ямб.

Еврипид е третият велик поет на атическата трагедия. Той е роден на о.Саламин около 480 г.пр.Хр. и починал през 406г.пр.Хр. Написал е 92 драми, от които до нас са стигнали 19. Докато е жив, той печели едва три пъти първа награда. За какво ли не е осмиван поетът – и за съмнителен произход, и за физически недостатъци, и за нещастен семеен живот. Поради тази причина биографите му разказват, че от гроба му бликали два извора – единият на скръбта, вторият на радостта, но този най-трагичен между трагичните черпел най-вече от първия.

Повечето от драмите на Еврипид често срещат неразбиране и рязко осъждане, даже са обект на подигравки в комедиите. Ученик на софистите, той заедно с тях подлага на критика традиционни религиозни схващания и установени норми, например робството, и изцяло възприема софистическата теза, че “човекът е мяра за всичко”. Особено силно влияние върху Еврипид оказали Анаксагор и софистите (особено Протагор), но той никога не става привърженик на някое определено философско учение. На поета се приписва притежанието на значително книжно богатство – създаването на първата частна библиотека в Европа.

Края на живота си Еврипид прекарал в двора на македонския цар Архелай в Пела. В началото на зимата през 407/406 г. той умира в Тракия край Амфиполис, според едни разкъсан от кучета, според други - от разярени жени. Там, на гроба му, пет столетия наред отивали почитатели да му засвидетелстват почит. Защото Еврипид не намерил голяма слава приживе в родината си, но след смъртта му цяла Елада и целият тогавашен културен свят го боготворял. Атиняните му издигнали паметник.

В творчеството на Еврипид пулсира ритъмът на времето, живеят индивидуализирани персонажи, бушуват страсти. Макар и създадени върху митологически сюжети, неговите трагедии претворяват човешки падения и възходи, а зрителят открива живата действителност, облечена в художествена форма. Не е случаен фактът, че върху римската драма, а чрез Рим и върху Европа, най-голямо влияние е упражнил най-трагичният поет (τραγικώτατος) Еврипид, както го нарича Аристотел.

Макар че персонажите в атическата трагедия - заради нейния произход от култовата обредност, свързана с Дионис и херосите - са богове, царе и герои, митологията е служела само за поетическа рамка. Всъщност трагедиите са отразявали **духа на епохата**. Творчеството на Еврипид бележи съществен етап в този процес – с освобождаването на трагическите му персонажи от зависимостта от божественото неговите трагедии се отърсват от прекомерния фатализъм и откриват поле за нови конфликти, за сблъсъци на страсти и емоции, за **осмисляне на индивидуалния житейски път**. Еврипид е новатор, той „очовечава” боговете и влага в устата на героите и на боговете разговорния език, който чува около себе си. В пролога на трагедията му “Троянки” например Посейдон и Атина водят разговор. Атина увещава Посейдон да направят нещастно пътуването на ахейците до родните брегове, понеже Аякс проявил “ὄβρις”, като поругал Атина и светинята ѝ, отвличайки Касандра и незначителен храм на Атина. В този пролог двамата богове разговарят като напълно обикновени хора. В развитието на поетическия език тази Еврипидова заслуга е най-ценна, но приживе той е трябвало да търпи подигравките на комиците, особено тези на Аристофан.

Трагедията “Хекуба” е поставена на сцена през 424 г.пр.Хр. Това е последната четвърт на V век пр.н.е., времето, в което съперничеството между Атина и Спарта довежда до междуособни войни, известни под името Пелопонески (431-404 г.пр.Хр.). По-точно, представянето на трагедията съвпада с периода на т. нар. Архидамова война по името на спартанския цар Архидам. Архидамовата война, която изправя един срещу друг Спарта и съюзниците ѝ срещу Атина и нейните съюзници, завършва с примирие през 421 г.пр.Хр. Военните действия, жестокостите на атиняните при потушаването на Митиленското въстание (427 г.) и разправата с мелосците (416 г.) поставят на дневен ред в атинското общество проблема за политическата необходимост и човешката мотивация на тези акции (срв. Тукидид, 3, 40). Въпреки че по това време Еврипид създава трагедиите „Хекуба” и „Троянки” само привидно свързани с легендарната Троянска война, те коментират всъщност историческата Пелопонеска война и съвременните обществени настроения. Докато Тукидид описва политическата страна на събитията по време на войната, Еврипид се занимава с човешките последствия от войната. Трагедията „Хекуба” разглежда въпроса за отмъщението и дехуманизацията, която отключва войната.

В “Хекуба” Еврипид обединява две теми: смъртта на Поликсена, която е пожертвана на гроба на Ахил, и отмъщението на Хекуба заради смъртта на най-малкия ѝ син Полидор, който бил убит от Полиместор, цар на Тракия.

Всяка атическа трагедия се открива с начално събитие с пасивен отрицателен характер. Така и “Хекуба” се открива с началното отрицателно събитие – духът на Полидор ѝ се явява на сън и ѝ съобщава, че Ахил изисква от гърците принасянето на Поликсена в жертва на гроба му като компенсация за завръщането у дома. Самият Полидор разкрива в съня ѝ, че в този ден ще я сполети двойно нещастие, тъй като ще види труповете на двете си деца – това на Поликсена и неговото. Хекуба вече е понесла лишения – загубата на децата ѝ, в това число и Хектор, и на съпруга ѝ Приам, а в началото на трагедията научава и за друго предстоящо лишение – смъртта на Поликсена и Полидор. Жертването на Поликсена напомня за принасянето на Ифигения в жертва в навечерието на Троянската война, така че в Авлида да задуха попътен вятър за ахейската флота. Както жертвоприношението на Ифигения, така и жертвоприношението на Поликсена е с несюжетен характер. То е пасивно случване, което има рамкираща задача. Това начално събитие се отнася по различен начин към свързаните с родство герои – майката и дъщерята. Хекуба е пасивният и по-незаслужено страдащият герой. Гледните точки са две, тази на майката и тази на дъщерята. Докато Поликсена приема с готовност съдбата си и без никакъв страх и колебание е готова да посрещне смъртта си, то Хекуба е тази, която страда.

В началото на първата част на откъса Хекуба се обръща към дъщеря си, сякаш е жива “ὦ θύγατερ”. Това е странно, но същевременно и трогателно. Началното събитие, решението да бъде пожертвана Поликсена на гроба на Ахил, сега е реализирано. Хекуба преживява резултата от действието и затова играе пасивна героиня функция. Тя е пасивният герой, на когото само се случва. Хекуба е заобиколена от толкова много нещастия, че тя изпитва отчаяние и ужас от струпалите се беди. Дубитативният конюнктив “βλέψω” отразява безизходицата на Хекуба. Тя се колебае към кое нещастие да извърне поглед, защото и без друго са безброй. Ужасът от толкова много злини се подсилва от алитерацията на “πολλὼν παρόντων” в 586 стих и “κακῶν κακοῖς” в 588 стих. Ако се докосне до някое нещастие, то не я пуска, а същевременно друго нещастие я вика оттам. Хекуба е разкъсвана от множество мъки и страдания. В този пасаж Еврипид майсторски пресъздава силата на чувствата и страстите. Докато Софокъл идеализира героите си, Еврипид ги изобразява такива, каквито са в действителност - тук той разкрива чувствата, които бушуват в душата на героинята му, и се вглежда в човешката ѝ природа на майка и на горда троянска царица, като същевременно влага в речта ѝ своя рационалистичен възглед по актуален въпрос на атинското общество – може ли човешката добродетелност и достойнство да бъдат научени или са вродени.

В 589 стих антиципацията “πάθος τὸ μὲν σὸν” за нещастieto на Поликсена подчертава непоносимостта на ситуацията. В следващия стих Хекуба отново се обръща към мъртвата си дъщеря, сякаш води диалог с нея. Глаголът във второ лице “παρεῖλες” е своеобразна емфаза на това, че самата Поликсена помага и отнема от страданието на Хекуба. Майката чувства облекчение и утеха заради достойното поведение на дъщеря си, която е благородна дори в смъртта. Затова едновременно с отчаянието и ужаса от толкова много злини и загубата на скъпата си дъщеря, Хекуба е изпълнена с гордост заради достойния край на Поликсена.

Във втората част на откъса се разисква въпросът за добрия и лошия човек и затова дали добродетелта може да се научи - общи положения, засягащи учението на софистите. Тази част започва с майсторски използвано разширено

сравнение - неплодородната земя дава добра реколта само защото е случила на време и това време е дадено от боговете, докато хубавата земя е лишена от това, което е трябвало да получи, ако не случи на хубаво време. Алитерацията “κακὸν καρπὸν” и изнесеното напред прилагателното име “κακός” сякаш засилват драматичния ефект от несправедливите природни превратности. Същият стих и стих 593 завършват по един и същ начин, наблюдаваме ὁμοιοτέλευτον “φέρει” и “ἄει”. В 593 стих и в 594 стих аористното причастие “τυχοῦσα” и аористния инфинив “τυχεῖν” от глагола “τυγχάνω” загатват значимата роля на богинята Τύχη. Животът се оказва не нещо друго, а наниз от прищявките на богинята Τύχη и всичко зависи от капризите и от случайността. В “Дела и дни” на Хезиод хората се радват на “зряло и тежко Деметрино зърно” при хубаво време. Наличието на хубаво време предполага изобилие и добра реколта, но то изцяло зависи от Зевс – “Всякога Зевс щитодържец различно обаче решава”. Боговете са висшата сила, пред която човек е безсилен. Затова колкото и плодородна да е една земя, тя не би се радвала на тежки класове, ако не случи на хубаво време по воля божия. Това сравнение е нужно на Еврипид, за да противопостави човешките на природните дела – за разлика от това, което се случва в природата - при хората достойните никога не губят своята добродетелност, при това тя може да бъде придобита в резултат на обучение.

Тази позиция на Еврипид се отличава от традиционния аристократически възглед, познат ни от елегите на Теогнид. Там той употребява понятията “добри” ἀγαθοί и “лоши” κακοί, които са обвързани с произхода, социалния статус и обществения престиж на даден човек. Това е аристократическият идеал за калокагатия – единство на физически, интелектуални и социални постижения. Добрите са от благороден род – ἐσθλοί, а “лошите” не притежават нищо. Светът на “добрите” ἀγαθοί е общество на “благородници” ἐσθλοί. И тук “πονηρὸς οὐδὲν ἄλλο πλὴν κακός”, “ὁ δ’ ἐσθλὸς ἐσθλός”. В изграждането на характера на личността се корени възпитанието. Доброто възпитание е обучение в отличие. Ако се изучи добре канонът на доброто, то по-лесно се забелязва позорното. Затова именно хората от благородно потекло, които са отгледани и възпитани правилно, които притежават добродетел, могат да отграничат позорното от доблестното. Те са носители на аристократическата концепция за живот. Нравственото превъзходство и знанието са характеристики на аристократа, който по никакъв начин и повод не може да бъде прекършен. Той не се поддава на неудачите и нещастията, които го сполетяват. Благородният човек не погубва природата си, а остава верен на себе си и на другите, т.е. добър и полезен – “χρηστός”.

Но съществува възможност и човек от неславен род да бъде закърмен с добро. На въпроса *родителите* ли са от значение или *възпитателите* намираме отговор у Платон. У Платоновия диалог “Протагор” се натъкваме на мисълта, че “и *възпитателят*, и *майката*, и *учителят*, и *самият баща* се стараят да покажат, че това е справедливо, а другото - несправедливо, че това е **хубаво**, а онова **позорно**, че това е благочестиво, а онова - нечестиво, така че детето ще стане най-благородно” “καὶ τροφὸς καὶ μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ αὐτὸς ὁ πατήρ διαμάχονται ..., ὅπως βέλτιστος ἔσται ὁ παῖς”. Всички те спомагат за израстването на детето и за сформирването на нормите за доброто и лошото. В този диалог се разисква темата дали добродетелта е преподаваема (εἰ διδασκτόν ἐστὶν ἀρετῆ) и съответно дали може да бъде усвоена и научена. Това е и

позицията на Еврипид. Възпитанието е важна част от обучението в доблест и този урок, ако добре бъде научен, то безпроблемно позорното ще бъде забелязано, щом като човек е учил съгласно мярата за доброто. Добродетелността е научаема и това прозира от наличието на три лексикални огнища в 601 и 602 стих, а именно съществителното име “δίδαξις”, глаголът “μανθάνω” и причастието от този глагол “μαθών”, което остава да кънти в края на стиха. Глаголите “διδάσκω” и “μανθάνω” препращат към сферата на обучението. То е една от нужните съставки за постигането на добродетелността. В 602 стих алитерацията “κἀνόνι τοῦ καλοῦ” е достоен завършек на втората част от речта на Хекуба, като в същото време фразата препраща към Платоновите схващания за красивото и доброто.

Без учението на софистите и цялостната интелектуална атмосфера на атинския пети век е немислимо да се разбере делото на Еврипид. Макар че неговите трагедии отразяват духа на своето времето и пренасят на сцената безпокойствата на епохата, днес те носят универсално познание за трагиката и възжеленията на човешката душа и задават нови парадигми на европейската драма.